

Przemiany funkcji handlowo-usługowych w mieście postsocjalistycznym na przykładzie Nowej Huty

*Changes of commercial and service functions in the post socialist
city on the example of Nowa Huta*

Streszczenie

W opracowaniu omówiono przemiany zachodzące w przestrzeni i strukturze działalności handlowo-usługowej na terenie najstarszej części Nowej Huty, powstałej jako odrębne miasto, które wkrótce zostało przyłączone do Krakowa i podlega nieustannemu procesowi integracji. Nowa Huta w wielu przejawach życia, w tym również związanego z zaspokajaniem podstawowych potrzeb mieszkańców, także więc w sferze handlowo-usługowej, od początku była ideologicznie naznaczona i w tym kontekście rozwijała się i ulegała przeobrażeniom. Jako sztandarowe polskie miasto socjalistyczne stanowi swojego rodzaju laboratorium, w którym można analizować przeobrażenia związane z wprowadzeniem gospodarki rynkowej na grunt gospodarki centralnie sterowanej, gdzie organizatorami życia w poprzedniej epoce ustrojowej była władza i główny pracodawca – kombinat metalurgiczny. Analizie poddano uwarunkowania rozwoju funkcji handlowo-usługowych okresu socjalistycznego i ich wpływ na przemiany okresu transformacji po 1989 roku, dodatkowo z zaznaczeniem słabo zarysowującego się wątku globalizacji i marginalnej gentryfikacji (Gądecki 2005). Zwrócono uwagę na zmiany w asortymencie sklepów i ofercie usług, ich przestrzenną organizację oraz warunki lokalowe, w aspekcie dostosowania do dynamiki potrzeb konsumentów.

słowa kluczowe: miasto postsocjalistyczne, socrealizm, funkcje handlowo-usługowe, transformacja, gentryfikacja, globalizacja

Wprowadzenie

Miasto Nowa Huta powstało w ścisłym związku z kombinatem metalurgicznym jako jego uzupełnienie i integralna część w postaci zaplecza mieszkaniowego i innych funkcji życiowych dla pracowników. Rozwój kombinatu zdecydował o jej charakterze i o specyfice pobliskich osiedli. Bez rozwoju tego dużego przedsiębiorstwa, Nowa Huta nie osiągnęłaby późniejszych rozmiarów ani przestrzennych, ani pod względem liczby ludności. Budowę

miasta rozpoczęto 23 czerwca 1949 r., a w niecały rok później, 26 kwietnia 1950 r. zaczęto wznosić pierwsze obiekty kombinatu (Binek 2009). Miasto budowano według określonego planu – zasadniczy projekt Nowej Huty, autorstwa architekta Tadeusza Ptaszyckiego, nawiązywał do anglosaskiej idei „miasta-ogrodu” z początków XX wieku, co widoczne jest w najstarszych osiedlach z okresu 1949–1954, w których udział terenów zielonych (w tym pozostałości dawnych wiejskich sadów) przeważa znacznie nad terenami zabudowanymi, składającymi się z niewysokich, głównie 2–3 piętrowych domów wielorodzinnych, a jedynie część wokół Placu Centralnego jest wypełniona nieco wyższą zabudową i w mniejszym stopniu pokryta zielenią. W planach budowy Nowej Huty nawiązano również do tzw. „jednostki sąsiedzkiej” spopularyzowanej w latach 20. XX wieku. Wybudowano w Nowej Hucie nieduże osiedla w założeniu skupiające 3–6 tys. mieszkańców z całym zapleczem infrastrukturalnym i handlowo-usługowym (Górka 2005).

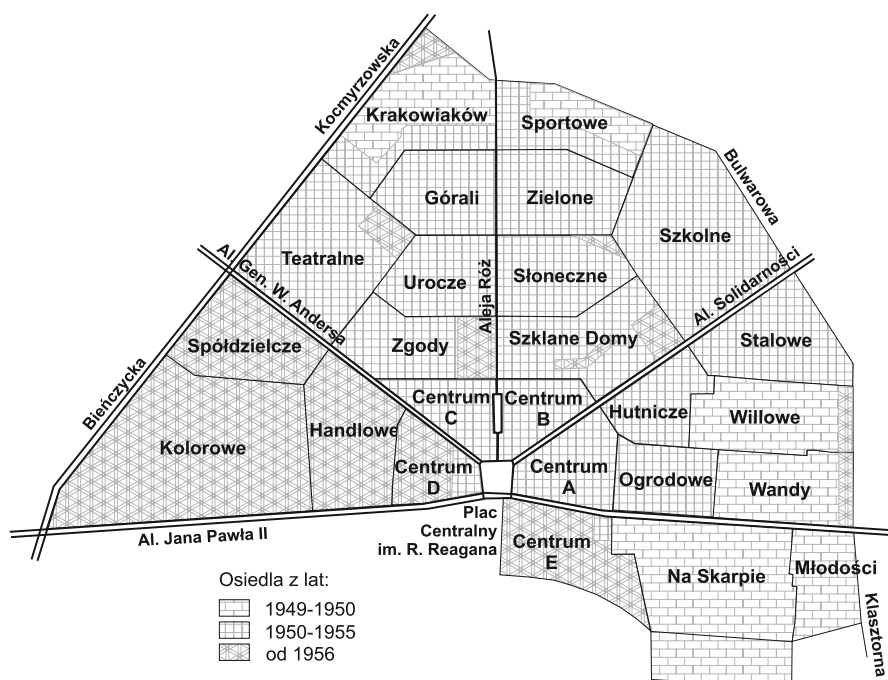
Nowa Huta powstając ponad 60 lat temu jako miasto oddzielne od Krakowa, zaplanowana została na niespełna 100 tys. mieszkańców. Aktualnie jest częścią (dzielnicą) Krakowa, a jej liczba mieszkańców jest ponad dwukrotnie wyższa niż zakładano. Współczesna dzielnica samorządowa Nowa Huta oznaczona numerem XVIII z liczbą ludności 56 780, stanowi jedynie fragment mentalnie i zwyczajowo pojmowanej Nowej Huty, która obejmuje także inne dzielnice (określane, jako jednostka ewidencyjna – Nowa Huta): Czyżyny, Mistrzejowice, Bieńczyce, Grębałów (tab. 1). W wymienionych pięciu dzielnicach mieszka łącznie 200 852 osób zameldowanych na stałe (StatKrak).

Tabela 1. Dzielnice wraz z liczbą ludności wchodzące w skład jednostki ewidencyjnej Nowa Huta

Oznaczenie	Nazwa dzielnicy	Liczba ludności zameldowanej na stałe w 2012 r.
XIV	Czyżyny	26 945
XV	Mistrzejowice	53 730
XVI	Bieńczyce	43 180
XVII	Grębałów	20 217
XVIII	Nowa Huta	56 780
Jednostka ewidencyjna Nowa Huta (dzielnice XIV-XVIII)		200 852

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych StatKrak.

Opracowanie dotyczy tzw. starej części Nowej Huty, czyli 25 osiedli mieszkaniowych, realizowanych w zasadniczej części od 1949 r. do połowy lat 50. XX wieku, z pewnymi uzupełnieniami w latach późniejszych, które koncentrują się między głównymi arteriami komunikacyjnymi zbiegającymi się promieniście przy Placu Centralnym im. Ronalda Reagana (ryc. 1). Przyjęty do analizy teren zamieszkuje ponad 50 tys. mieszkańców (tab. 2). Analizie poddano układ przestrzenny, ilościowy i strukturalny funkcji handlowych i wybranych usług na określonym obszarze.

Ryc. 1. Osiedla tzw. starej Nowej Huty

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Salwiński, Sibila, i in., 2008.

Założenia handlowo-usługowe w Nowej Hucie

W najstarszej części Nowej Huty powstały jednostki (osiedla) tworzące pewne całości, składające się z niedużych bloków wielorodzinnych o przyzwoitym standardzie (wszystkie mieszkania zaopatrzone były w łazienki i centralne ogrzewanie oraz parkiet), z podwórkami i skwerami wyposażonymi w ławki, place zabaw, kwietniki a nawet fontanny, integrującymi społeczności lokalne. Pośrodku niemal każdego osiedla znalazło się miejsce na szkołę, przedszkole, żłobek, ośrodek kultury, bibliotekę. Centralne funkcje kultural-

ne dla całej Nowej Huty pełniły dwa duże kina Świt i Światowid oraz Teatr Ludowy, natomiast sportowe – stadiony „Hutnik”, „Zryw” i „Wanda”. Na skraju osiedli wzdłuż arterii komunikacyjnych, niemal wyłącznie w parterach bloków, sytuowano punkty handlowe i usługowe. Charakterystyczna była swoista samowystarczalność i odrębność nowego miasta, przejawiająca przez początkowo słabą integrację jego mieszkańców z Krakowem, które mimo dobrego skomunikowania, przez Nowohucian odwiedzane było raczej od święta. Do tej pory, mimo codziennych obecnie dojazdów mieszkańców Nowej Huty do pracy, szkół, urzędów i sklepów w centrum Krakowa, w ich mentalności pozostało poczucie odrębności, wyrażane chociażby przez zakorzenione sformułowania: „jadę do Krakowa” czy „pracuję w Krakowie”. Wspomniana niezależność Nowej Huty w sensie odrębności funkcjonalnej powstała m.in. za sprawą ścisłego związku z głównym pracodawcą, jakim był dla mieszkańców kombinat, w którym praca była zmianowa, ciężka i wymagająca. Zaplecze mieszkaniowe, jakie stworzono dla pracowników kombinatu, miało zapewnić im wszystko, co niezbędne do życia i rozrywki na miejscu. Choć oczywiście, nie znalazło się w planach miejsce na zaspokojenie potrzeb religijnych – ten fragment życia i przestrzeń pod budowę pierwszego kościoła, mieszkańcy musieli wywalczyć sobie sami później.

Zakład metalurgiczny przez cały czas swego istnienia (najpierw Huta im. W. Lenina, od 1990 r. Huta T. Sendzimira, w latach 2004–2007 – ISPAT Polska Stal – Oddział w Krakowie, a od 2007 r. ArcelorMittal Poland S.A Oddział w Krakowie) prowadził szeroką działalność socjalno-usługową wobec swych pracowników (jeszcze na początku lat 90. zatrudniał ponad 30 tys. osób), oraz patronacką wobec Nowej Huty. Utrzymywał i dotował przychodnie zdrowia, szkoły hutnicze, stołówki pracownicze, nowohuckie kluby sportowe, domy kultury, czytelnie, biblioteki, zespoły taneczne, śpiewacze, orkiestry oraz imprezy kulturalne (Binek 2009).

Już na pierwszym etapie wznoszenia budynków ich funkcje były ściśle określone. W osiedlach oprócz bloków mieszkalnych powstawały specjalne budynki przeznaczone pod szkoły, przedszkola, żłobki, przychodnie lekarskie, a ściśle rozplanowanie tych funkcji owocuje do dzisiaj – na terenie Nowej Huty nie istnieją na przykład kłopoty z dostępnością do przedszkoli, co stanowi istotny problem, zwłaszcza młodszych częściach Krakowa. W starej części Nowej Huty funkcjonują niemal wszystkie założone od początku przedszkola (z wyjątkiem przedszkola na os. Górali), zlikwidowano jednak sporą część żłobków.

Pod funkcje handlowo-usługowe, jak już wspomniano, przeznaczano zazwyczaj lokale w parterach bloków mieszkalnych w zewnętrznych częściach osiedli wzdłuż traktów komunikacyjnych. Lokale te od samego początku

Tabela 2. Osiedla tzw. starej Nowej Huty wraz z liczbą ludności

Nazwa osiedla	Oznaczenie jednostki urbanistycznej	Liczba ludności w 2012 r.
Centrum A, Hutnicze, Ogrodowe	XVIII.12	6 006
Spółdzielcze, Kolorowe	XVIII.1	5 345
Centrum B, Szklane Domy	XVIII.11	3 483
Centrum C, Zgody	XVIII.10	3 531
Centrum D, Handlowe	XVIII.9	2 830
Teatralne	XVIII.2	3 076
Urocze	XVIII.7	2 013
Krakowiaków, Górali	XVIII.3	4 303
Sportowe, Zielone	XVIII.4	3 462
Szkolne	XVIII.5	3 554
Słoneczne	XVIII.8	1 839
Stalowe, Willowe, Wandy	XVIII.6	4 789
Na Skarpie, Centrum E, Młodości	XVIII.13*	6 635
Osiedla tzw. starej Nowej Huty		50 866

* Jednostka urbanistyczna XVIII.13 obejmuje również osiedle Lesisko, nie uwzględnione w tym opracowaniu, włączone jednak do zestawienia ze względu na brak oddzielnych danych statystycznych.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych StatKraK.

projektowano i wyposażano z przeznaczeniem pod konkretny rodzaj asortymentu lub usługi. Estetyka lokali także była określona za pomocą architektury i wzornictwa socrealistycznego, podkreślającego wielkość i doniosłość osiągnięć stalinizmu, a jednocześnie ideologiczne podporządkowanie (Lorek, 1999). W Nowej Hucie powstały specjalnie zaprojektowane sklepy: odzieżowe, tekstylne, obuwnicze, sportowe, papiernicze, księgarnie, ze sprzętem

agd, metalowe, mięsne, spożywcze ze specjalnymi półkami i hakami, i słynne sklepy rybne z charakterystycznymi tematycznymi kafelkami, restauracje i bary, oraz zakłady fryzjerskie, i inne. Od końca lat 50. pojawiać zaczęły się pierwsze sklepy samoobsługowe (np. sklep SEZAM w 1958 r., os. Na Skarpie).

Urozmaicone i reprezentacyjne funkcje handlowe miały lokale skupiające się wokół Placu Centralnego. To tutaj (os. Centrum D) w latach 1954–1991 działał EMPIK – Klub Międzynarodowej Prasy i Książki, w dużym lokalu kawiarniano-prasowym, gdzie odbywały się imprezy kulturalne, wernisaże i spotkania z twórcami (Dzieszyński, Franczyk 2006). Przy Placu Centralnym powstała największa w Nowej Hucie księgarnia (wówczas „Dom Książki”) a obok sklep papierniczy (os. Centrum C), a także sklep z rękodziełem ludowym „Cepelia”, sklepy jubilerski i tekstylny (os. Centrum B), funkcjonował Dom Mody Polskiej z asortymentem przyciągającym klientki z całego Krakowa, sklep obuwniczy i cukiernia „Markiza” (os. Centrum A), restauracje: sztandarowa „Stylowa” (od 1956 r.) i „Arkadia” (w latach 1958–1991) – dwupoziomowa, na 300 osób, słynna z bali sylwestrowych i okolicznościowych imprez nowohuckich zakładów pracy (obie w pobliżu Placu Centralnego w Alei Róż) (Dzieszyński, Franczyk 2006), był tam również popularny coctail-bar i sklep nabiałowy (Centrum C), duża kwaciarnia i sklep filatelistyczny (Centrum D). W os. Centrum B w 1952 r. otwarto popularne „Delikatesy”. Według przewodnika z roku 1957 na terenie Nowej Huty sieć punktów handlowo-usługowych, ciągle „*nie nadążająca za wzrastającymi potrzebami*”, obejmowała 76 sklepów spożywczych i punktów zbiorowego żywienia oraz 60 sklepów branży przemysłowej (Bieroń 1957). W całej ówczesnej Nowej Hucie struktura handlu i usług była zróżnicowana, w przeważającej większości stanowiła własność państwa, przy czym w 1965 r. aż 54 sklepy należały do PSS Społem Nowa Huta (Dzieszyński, Franczyk 2006). Mimo trudnych warunków panujących w ustroju socjalistycznym rozwijało się rzemiosło prywatne, powstawały pojedyncze punkty usług szewskich (w piwnicach bloków mieszkaniowych) i krawieckich, zakłady fryzjerskie i popularne wtedy usługi magla.

W myśl planu generalnego, w Nowej Hucie wraz z powstawaniem funkcji mieszkaniowych rozbudowywano zaplecze towarzyszące. W lipcu 1950 r. główny projektant Nowej Huty – Tadeusz Ptaszycki w wywiadzie do „Sztandaru Młodych” powiedział, że: „W pracy nad tworzeniem projektu miasta Nowa Huta kierowaliśmy się zasadą: dać człowiekowi pracy pełnię form wypoczynku po zajęciach, by umożliwić mu podniesienie sprawności fizycznej, zapewnić jak najlepsze warunki zdrowotne, umożliwić mu jego rozwój umysłowy [...]. Nowe miasto to pierwsze miasto bez ciasnych podwórek i ciemnych oficyn. Luźno rozstawione w terenie bloki domów, otoczone wokół zielenią, zapewnią mieszkańcom maksimum słońca i powietrza... Poszcze-

gólne osiedla będą posiadać swoje żłobki i przedszkola. Każda zaś dzielnica otrzyma własny dom towarowy, ośrodek kultury, boisko sportowe, szkołę, kino, bibliotekę, teatr oraz lokale klubowe. Gęsta sieć placówek detalicznego handlu umożliwi dogodnie zaopatrzenie we wszelkiego rodzaju artykuły spożywcze i przemysłowe. Szybka zaś komunikacja elektryczna i autobusowa zapewni wygodne połączenie miasta z Krakowem” (za: Dzieszyski, Franczyk 2006: 122). Wiele z tych założeń zostało zrealizowanych, jednakże rzeczywistość nie nadążała za ideą; co podkreślił sam T. Ptaszycki w dwa lata później w czasopiśmie urbanistycznym „Miasto”: „...projektanci Miasta Nowej Huty widzą w swej pracy stale dwie formy miasta: formę perspektywiczną i formę miasta w budowie z całą sumą ciśnień bytowych, miasta, którego «jeszcze nie ma», a które żyje i samo siebie buduje” (za: Stanek 2007: 293).

Nie udało się wprowadzić w życie wszystkich założeń i projektów (choćby budowy ratusza miejskiego), a forma i jakość zrealizowanych obiektów budziły kontrowersje i nadal są tematem sporów i subiektywnych ocen. Ówczesne życie w nowym mieście dla przybywających z różnych części Polski ubogich mieszkańców wsi, było ciężkie, ale jednocześnie dawało wiele nowych szans. Tworzyła się zupełnie nowa jakość miejska, tak różna od pobliskiego Krakowa, widoczna także obecnie, blisko 25 lat po obaleniu komunizmu.

Przemiany funkcji handlowo-usługowych w Nowej Hucie po 1989 r.

Nowa Huta początkowo odbiegała od wizerunku przeciętnego polskiego miasta, była pierwszym w Polsce realizowanym projektem wizji miasta socjalistycznego, z sukcesami, ale i wieloma niespełnionymi zamierzeniami. Nowa Huta funkcjonuje jako integralny z Krakowem organizm miejski zapewniający mieszkanie i obsługę dla ponad 200 tys. osób. Niewątpliwie, także i teraz odbiega od wizerunku współczesnego miasta, po 1989 r. zapomniana przez władarzy, starzejąca się demograficznie, tracąca głównego pracodawcę (aktualnie ArcelorMittal Poland S.A Oddział w Krakowie zatrudnia około 3,5 tys. osób), przechodziła kryzys objawiający się wysokim poziomem bezrobocia, a więc obniżeniem standardu życia mieszkańców, a także degradacją kilkudziesięcioletniej tkanki miejskiej. Dopiero po roku 2000 zaczęły się symptomyżywienia, można je nazwać początkami rewitalizacji, pojawiły się na terenie Nowej Huty akcje kulturalne i społeczne, które na stałe wpisały się w pejzaż dzielnicy (m.in. koncerty i festiwale filmowe w Alei Róż, koncerty muzyki poważnej Sacrum Profanum na terenie kombinatu, przedsięwzięcia Nowohuckiego Centrum Kultury i Ośrodka Kultury im. C.K. Norwida, gdzie

działa „kino Sfinks” wraz z dyskusyjnym klubem filmowym, działalność artystyczna i społeczna ambitnego Teatru Łaźnia Nowa na osiedlu Szkolnym, działalność oddziału Muzeum Historycznego Miasta Krakowa – Dzieje Nowej Huty – z ideą muzeum rozproszonego na terenie osiedla Słonecznego, i inne).

Obecnie w Nowej Hucie możemy zauważyć nie tylko przejawy rewitalizacji polegające na odnawianiu infrastruktury, niestety w małym stopniu tej społecznej (może z wyjątkiem placów zabaw i parków), a raczej budynków mieszkalnych z inicjatywy wspólnot mieszkańców, oraz wspomnianych wyżej sposobów ożywienia sfery kulturalnej i identyfikacji społecznej z miejscem, ale widoczne są również oznaki gentryfikacji, określanej, co prawda, jako marginalna i niekoniecznie mająca szanse na rozwinięcie się na większą skalę, jednakże na specyficzny sposób tutaj występująca (Gądecki 2012). Owa gentryfikacja związana z bardzo powolną wymianą struktury społecznej mieszkańców polega głównie na wymianie pokoleń (w dorosłość weszło pokolenie wnuków i prawnuków budowniczych i pierwszych osadników Nowej Huty) oraz zapoczątkowaniu, ledwo na razie widocznej, imigracji na stałe młodych ludzi, którzy studiowali w Krakowie i szukając mieszkania po studiach wybierają Nową Hutę ze względu na relatywnie niskie ceny mieszkań w stosunku do niezłego standardu oraz dobre skomunikowanie dzielnicy z centrum miasta. Jest to proces powolny, niesie jednak ze sobą symptomy ożywienia, przez pojawianie się nowych potrzeb wśród tzw. mieszkańców – gentryfikatorów (Gądecki 2012).

Po wejściu w okres transformacji sfera handlowo-usługowa uległa w Nowej Hucie znacznym przeobrażeniom, co związane było głównie z prywatyzacją i weryfikacją potrzeb tworzącego się wolnego rynku, a więc przeobrażeniami charakterystycznymi dla wszystkich miast okresu postocjalistycznego i ogólnego przyspieszenia rozwoju społecznego w aspekcie globalizacji. Nowa Huta, ze swymi wcześniej zaplanowanymi realizacjami wpisanymi w ideę miasta socjalistycznego stanowiła swojego rodzaju poligon doświadczalny dla późniejszych transformacyjnych zjawisk. Tutaj właśnie uwidocznił się, obserwowany we wszystkich miastach państw bloku środkowo-wschodniego, chaos związany z przechodzeniem od socjalizmu do kapitalizmu, i wprowadzeniem gospodarki wolnorynkowej, co bezpośrednio widoczne było przez:

- wymianę dotychczas oferowanych asortymentów na ofertę nierzadko niskiej jakości, mającą na celu dostosowanie się do niewystępujących dotychczas potrzeb i możliwości mieszkańców, na co później nałożyły się zjawiska związane z postępującą globalizacją Krakowa (Raźniak 2013; Raźniak, Winiarczyk-Raźniak 2013),

- prywatyzacją banków i wkroczenie zachodnich firm ubezpieczeniowych w połowie lat 90. XX w. (Zborowski 2005),

– ciągle nowymi potrzebami konsumentów i ich realizacjami (np. związanymi z powstawaniem i rozwojem telewizji kablowej, sieci komórkowej i Internetu).

Postępująca integracja Nowej Huty z Krakowem i jednocześnie ograniczenie wpływu na jej rozwój głównego pracodawcy – kombinatu, wpłynęły na rozluźnienie związków przedsiębiorstwo (pracodawca, żywiciel) – mieszkańcy (pracownicy i ich rodziny), przez co rozwinęły się kontakty Nowohucian z centrum Krakowa, jako miejscem pracy, edukacji i rozrywki. Wokół starej części Nowej Huty, w przestrzeni „pustej” i „niczyjej” pomiędzy Nową Hutą a resztą Krakowa powstały centra handlowe (Carrefour, M1, Plaza, Selgros), poprzez swoją bogatą ofertę handlowo-usługową i cenową konkurencję drenujące relatywnie kiedyś bogatą i różnorodną ofertę nowohuckich sklepów i punktów usługowych. Konkurencję stanowią dodatkowo, mieszczące się za ulicą Kocmyrzowską i Bieńczycką, a więc w tzw. młodszej Nowej Hucie, plac handlowy w Bieńczykach i wielkie targowisko Tomex, przyciągające klientów nie tylko z terenów omawianej dzielnicy, ale i całego Krakowa.

Na obszarze określonym we wprowadzeniu do opracowania, jako tzw. stara część Nowej Huty, dokonano rekonesansu przemian i oceny aktualnego stanu ilościowego i strukturalnego punktów handlowych i usługowych. Umiejscowienie wybranych działalności prezentuje rycina 2.

Analiza pokazała stosunkowo słabe zróżnicowanie oferty handlowo-usługowej, czemu towarzyszy brak pewnego rodzaju asortymentów i usług na rynku nowohuckim. Wyjątkowe zagęszczenie dotyczy aptek, których na analizowanym terenie funkcjonuje aż 25, co daje około 2035 osób przypadających na 1 aptekę, przy sporo wyższej średniej dla pozostałej części Krakowa 2319 (obliczenia na podstawie inwentaryzacji i danych GUS, 2011 r.). Nagromadzenie aptek w tej części miasta związane jest ze specyfiką dzielnicy, starzejącej się, gdzie udział ludności w wieku poprodukcyjnym w analizowanych osiedlach w 2011 r. wyniósł 23,6%, podczas gdy dla reszty Krakowa było to 19,6% (obliczenia na podstawie danych StatKraK). Rośnie tutaj popyt na leki, a powstające nowe apteki są w stanie przynosić zyski. W niektórych miejscach lokale apteczne bezpośrednio sąsiadują ze sobą, na osiedlu Na Skarpie działają aż 4 apteki, a w osiedlach Teatralnym i Uroczym – po 3. Dla porównania, w okresie sprzed 1989 r. na omawianym terenie było zaledwie kilka aptek. Jest to też obszar wyróżniający się pod względem liczby omawianych placówek w odniesieniu do całego miasta (Winiarczyk-Raźniak 2008).

Kolejnym przykładem nierównowagi w ofercie handlowej jest nadmiar sklepów z używaną i nową, lecz tanią odzieżą, przy jednoczesnym niedoborze sklepów z nową odzieżą dobrej jakości i całkowitym brakiem sklepów z ubraniami markowymi znanych firm, którą to pustkę zapełniają, i przyczyniają się do niej

Ryc. 2. Lokalizacja wybranych rodzajów handlu i usług na terenie tzw. starej Nowej Huty

Źródło: opracowanie własne (stan na początek 2013 r.).

jednocześnie, wymienione powyżej pobliskie sklepy wielkopowierzchniowe. Taki stan powoduje zapewne niewystarczający popyt na tego typu towary wśród mieszkańców omawianego obszaru. Jednakże dużą popularnością lokalizacyjną cieszą się sklepy obuwnicze, w tym również z asortymentem z tzw. „średniej półki” (9 lokali). Znalazło się tutaj aż 25 sklepów z używaną odzieżą, komisów i lombardów. Zaobserwowano ich skupienia zwłaszcza w osiedlach Słonecznym, Górali, Uroczym i Zgody, gdzie sklepy te często występują obok siebie tworząc „aleje z używaną odzieżą”, o dyskusyjnym poziomie estetycznym wystaw w witrynach. Zauważyć jednak należy, że w ostatnim czasie nastąpił pewnego rodzaju odwrót od lokowania tego rodzaju sklepów w miejscach eksponowanych – jeszcze do niedawna przy Placu Centralnym w osiedlu Centrum A w reprezentacyjnym lokalu po Domu Mody Polskiej funkcjonował duży rozmiarów sklep z używaną odzieżą, co budziło wśród mieszkańców i odwiedzających niezadowolenie. Teraz mieści się tam popularna drogeria Rossmann, dzięki czemu lokal odzyskał swą rangę. W ostatnim czasie na osiedlu Zgody sklep z używaną odzieżą zastąpił sklep z pieczywem.

Szczególnie dużo znajduje się tutaj zakładów fryzjerskich, kosmetycznych i solariów. Można zaryzykować stwierdzenie, iż stara Nowa Huta stała się

zagłębieniem tego rodzaju usług w skali całego miasta. Na analizowanym obszarze funkcjonuje aż 35 punktów usługowych o profilu fryzjersko-kosmetycznym, których oferta dzięki wzajemnej konkurencji kształtuje na niższym poziomie cenowym niż w innych częściach miasta.

W eksponowanych punktach dzielnicy dotychczasowe usługi oferowane przez lokalnych przedsiębiorców często są wypierane przez bogate firmy, dla których wysokie czynsze, niejednokrotnie nieodbiegające od stawek w Śródmieściu, nie stanowią przeszkody. W ten sposób pojawiają się coraz liczniej sklepy sieci komórkowych oraz formują się zgrupowania banków – tylko w pięciu osiedlach bezpośrednio przylegających do Palcu Centralnego (Centrum A, B, C, D i E) doliczono się aż 11 placówek bankowych. Ponadto, w ostatnich kilku latach sporą popularnością cieszą się usługi szybkich kredytów, tzw. chwilówek. Na badanym obszarze pięć lokali zostało zajętych pod taką działalność, przy czym trzeba zaznaczyć, że znajdują się one w eksponowanych miejscach (przykładowo Centrum B) i wyposażone są w specjalne witryny przystosowane do prezentacji towarów, oraz mają relatywnie dużą powierzchnię, co przez tego rodzaju usługi nie jest w żaden sposób wykorzystywane.

Z pewnością brakuje wyspecjalizowanych sklepów i usług, tak charakterystycznych dla Nowej Huty sprzed okresu transformacji. Do niedawna funkcjonował sklep muzyczny, który ze względu na pobliską szkołę muzyczną wydawał się mieć swoje miejsce w krajobrazie nowohuckim, niestety, od wielu lat podupadający, ostatecznie został zaadaptowany na kolejny sklep z taną odzieżą i obuwiem. Od dawna nie ma w tej okolicy sklepu dla plastików, zlikwidowano sklepy rtv, jak również dwa eleganckie sklepy z porcelaną (w jednym, w os. Centrum D, mieści się bank, w drugim, w os. Uroczym – kolejny sklep z używaną odzieżą). Sklep sportowy zajmujący przez lata duży lokal w osiedlu Zgody zajęły dwa sklepy z używaną odzieżą (w międzyczasie był tam sklep papierniczy). Wymiana działalności lub asortymentu nie zawsze stanowi o degradacji lokalu czy zmniejszeniu jego prestiżu, jak na przykład zamiana sklepu jubilerskiego w osiedlu Uroczym (w międzyczasie był tam zarząd nieruchomościami) na sklep agd, czy sklepu z futrami na salon mody ślubnej w tym samym osiedlu, czasami jednak owe zamiany przyczyniają się bezpośrednio do upadku znaczenia i degradacji wizerunku miejsca, jak wspomniane wcześniej adaptacje pod sprzedaż używanej odzieży lub lombardy czy udzielanie wysokooprocentowanych pożyczek. Z drugiej strony, wprowadzanie bardziej prestiżowych działalności, takiej jak usługi bankowe czy usługi telefonii komórkowej podnoszą być może estetyczny walor miejsca, przyczyniają się jednak do utraty jego lokalnego charakteru, głównie poprzez unifikację.

Mimo wielu przeobrażeń związanych bezpośrednio z wkroczeniem w gospodarkę rynkową i straceniu na znaczeniu dużego przedsiębiorcy, jako głównego pracodawcy i kreatora życia społecznego, oraz zaznaczających się przejawów globalizacji i „makdonaldyzacji”, które wpłynęły na asortyment i formę handlu i świadczonych usług, można zauważyć, że odrębność i specyficzny klimat z historią socjalistyczną w tle, wraz ze wszystkimi pozytywnymi i, jak twierdzi wielu Krakowian oraz znawców tematu, w większości negatywnymi skutkami, z pewnością pozostał. Nowe działalności handlowe i usługowe, będące odpowiedzią na powstające potrzeby konsumentów – nie spowodowały całkowitego przebranzowienia sklepów i usług prowadzonych w centrum Nowej Huty w okresie socjalistycznym. Zanikły niemal całkowicie usługi typu magiel i coraz trudniej o usługi szewskie, a usługi kaletnicze oferowane są w jednym tylko punkcie. Jest to jednak zjawisko typowe dla świata współczesnego, w którym dominuje konsumpcja towarów jednorazowych, niepoddawanych naprawie.

Jak jednak twierdzą, zwłaszcza nowi mieszkańcy starej nowej Huty, można tutaj skorzystać z niemal wymarłych gdzie indziej lub niewystępujących już w innych częściach miasta (na przykład w wielkich osiedlach mieszkaniowych) usług, zwłaszcza zegarmistrzowskich, introligatorskich, krawieckich, szycia kołder, czy też słynnego punktu fryzjerskiego oferującego strzyżenie tylko i wyłącznie dzieci. Przy Placu Centralnym lub w jego pobliżu działają nadal niektóre lokale z przeznaczeniem, formą i wystrojem wewnątrz zgodnym z pierwotnymi założeniami, wymienić należy chociażby najstarszą księgarnię (dawniej „Dom Książki”, teraz „Skarbnica”), sklep „Cepelix” (dawniej „Cepelia”) z rękodziełem ludowym, sklep filatelistyczny (obecnie z rozszerzonym asortymentem) i jubilerski oraz najstarszą w Nowej Hucie kultową już restaurację „Stylowa”. W osiedlach znajdują się pojedyncze lokale o niezmiennym przeznaczeniu, jak chociażby wspomniany „dziecięcy fryzjer”, czy wiele sklepów spożywczych i ostatni z kilku niegdyś sklepów rybnych (os. Ogrodowe).

„Stara Nowa Huta” obfituje w małe sklepy z różnorodnym niedrogim asortymentem i sklepy warzywne. Jest to niezaprzeczalny walor tej części miasta, której mieszkańcy doceniają możliwość zakupu towarów spożywczych i codziennego użytku oraz z korzystania z różnorodnych usług na miejscu, bez konieczności udawania się po najmniejsze sprawunki do centrów handlowych. Jest to aspekt podkreślany przez nowych mieszkańców, ceniących sobie coraz częściej styl życia „slow life”, który w Nowej Hucie łatwiej niż w innych częściach miasta zrealizować, choćby ze względu na łatwość dostępu do sklepów i usług, ale także udogodnień nieanalizowanych w tym opracowaniu, takich jak infrastruktura społeczna, urzędy i dobra

komunikacja, pojawiająca się od pewnego czasu ciekawa oferta kulturalna (Gądecki 2012; Malinowska-Petelenz, Petelenz 2008). Głównie z myślą o nowych, bardziej zapewne świadomych klientach powstają tutaj pierwsze małe sklepiki – efemerydy ze zdrową żywnością czy komputerowe, których żywot niestety nie zawsze bywa długi.

Należy zauważyć, że na mapie handlowo-usługowej Nowej Huty szczególne miejsce mają dwa duże place targowe: jeden w Bieńczycach (os. Przy Arce) i znajdujący się nieopodal Tomex (os. Niepodległości). Oba targowiska stanowią ważny punkt zakupowy mieszkańców Nowej Huty, a funkcjonują tam niemal wszystkie wymienione wcześniej działalności handlowo-usługowe. O ile plac targowy w Bieńczycach działa od dawna, i stanowi niezaprzeczalny walor miejsca, podobnie jak zanikający powoli, niegdyś prężny a teraz niszący, plac targowy pośród bloków w osiedlu Wadny, o tyle Tomex, powstały dopiero w 1990 r., ze swoim niekontrolowanym rozprzestrzenianiem się do około 700 punktów handlowych i 2 tys. podmiotów gospodarczych (Dzieszyński, Franczyk 2006), stanowi dowód żywiołowego odzewu na zaspokojenie nowych i rosnących potrzeb konsumentów okresu transformacji. Oba place targowe, z jednej strony, dają możliwość załatwienia wielu sprawunków w jednym miejscu, po stosunkowo niskich cenach, z drugiej – stanowią dużą konkurencję dla osiedlowych sklepików i punktów usługowych, co z pewnością przyczynia się do ich upadku (np. os. Kolorowe, Spółdzielcze, Krakowiaków, sąsiadujące z placami targowymi, mają znacznie słabsze nasycenie ofertą handlowo-usługową). Place targowe stanowią swojego rodzaju jakość pośrednią w przestrzeni, mentalności i ofercie między lokalnymi sklepikami a dużymi centrami handlowymi; ponadto integrują mieszkańców i tworzą charakterystyczne punkty w przestrzeni miasta, są nierozdzielnie z Nową Hutą kojarzone.

Podsumowanie

Podjęta analiza pokazała zmiany struktury usług i asortymentu towarów w sklepach i punktach usługowych obecnej Nowej Huty w porównaniu z ofertą sprzed 1989 roku. Wiele lokali zmieniło swoje przeznaczenie, pozostając nadal obiektami handlowymi lub usługowymi, co przyczyniło się do zmniejszenia różnorodności oferowanych usług i towarów na badanym obszarze, a nawet pewnego rodzaju monokulturowości oferty. W krajobrazie handlowo-usługowym „Starej Nowej Huty” dominują apteki, zakłady fryzjerskie i sklepy z używaną odzieżą oraz w pobliżu samego Placu Centralnego – banki. Sporo lokali ze względu na zmiany oferty, niewymagającej zbyt dużej powierzchni użytkowej, oraz wysokie czynsze, zostało podzielonych, co spowodowało

utratę pierwotnego prestiżowego ich charakteru. Stwierdzono dosyć znaczną liczbę lokali handlowo-usługowych nieużytkowanych lub będących w trakcie zmiany rodzaju działalności, co wiąże się z częstą wymianą oferty handlowo-usługowej na tym obszarze, wynikającą ze słabego popytu, na co wpływa relatywnie niski status ekonomiczny mieszkańców (w dużej części emerytów) Nowej Huty, wysokie czynsze, konkurencyjność pobliskich hipermarketów i placów targowych oraz samego centrum Krakowa, które stało się mentalnie bliższe współczesnym mieszkańcom Nowej Huty.

Powyższe przemiany sfery handlowo-usługowej okresu transformacji, dotyczyły generalnie większości miast Europy Środkowo-Wschodniej. Jednak w Nowej Hucie, ze względu na jej przeszłość – wiele sfer życia, w tym również założenia funkcjonalne, a więc i handlowo-usługowe, ściśle związane były ze sferą ideologiczną – są szczególnie mocno zauważalne. Pomimo tylu zmian, nadal, tak jak zakładali główni projektanci Nowej Huty, nasycenie punktami handlowymi i usługami w najstarszej części dzielnicy jest znaczne, szczególnie w porównaniu z osiedlami młodszej części Nowej Huty lub innymi dzielnicami miasta. W „starej Nowej Hucie” zaznaczają się dwa trendy odnośnie rozwoju handlu i usług. Starzejąca się i ubożejąca Nowa Huta stara się „nadążyć” z ofertą handlową za jej mieszkańcami (wzrastająca liczba aptek, sklepy z używaną odzieżą, komisy, lombardy). Nadal tkwi jednak w okresie transformacji, nie mogąc się z niej podnieść. Stopniowo pojawiają się nowe działalności, związane z procesami globalizacji, powolnym napływem nowych mieszkańców i wymianą pokoleń, a co za tym idzie – nowymi potrzebami konsumentów, o czym świadczą banki, punkty obsługi telefonii komórkowej, duże sieci handlowe, powodujące swojego rodzaju unifikację, wpływające jednocześnie na odświeżenie oferty i wizerunku tej części miasta. Wydaje się, że pierwszy trend jeszcze przeważa. Należy mieć jednak nadzieję, że w przyszłości oferta handlowo-usługowa będzie tutaj w stanie sprostać potrzebom, zarówno uboższej miejscowej społeczności, jak też bardziej wymagającym, może bardziej kosmopolitycznym – nowym konsumentom. Nowa Huta potrzebuje pomysłu na rozwój i otwarcie jej na większą wymianę nie tylko handlowo-usługową i kulturalną, ale i mentalną z pozostałą częścią Krakowa. Zapewne przynajmniej z kilku powodów przez swoje wyobcowanie i w dużej mierze ideologiczną przeszłość stanowi pewną wartość, oby nie tylko turystyczną, lecz dostrzeżoną również przez decydentów i samych mieszkańców.

Summary

In the study there were described transformations occurring in the space and structure of commercial-service activity in the area of the oldest part of Nowa Huta, came into existence as the separate town, which soon was incorporated into Krakow and nowadays is the subject of a constant process of integration with the rest part of the city. Nowa Huta in many signs of the life, these connected with the essential needs of residents, also in the commercial-service sphere, since beginning was ideologically marked and in that context was developing and changing. As the most famous Polish socialist city, Nowa Huta is a kind of laboratory, in which it is possible to analyse transformations associated with introducing the market economy to the world centrally steered before, where the central power and the major employer (huge steelworks) were organisers of living. There were analysed conditionings of commercial-service functions development in the socialist period and their influence on transformation period, after 1989, additionally with marking the poorly becoming scratched of globalization and marginal gentrification (Gądecki, 2005). The author paid attention to the following issues – changes in the assortment of shops and the offer of services, their spatial organization and house conditions, in the aspect of adapting to consumers' needs dynamism.

key words: post socialist city, soc-real, commercial-service functions, transformation, gentrification, globalization

Literatura

- Binek T. (2009), *Służby inwestycyjne Nowej Huty*, Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce.
- Bieroń, W. (1957), *Huta im. Lenina i Nowa Huta, przewodnik z planem miasta*, Kraków-Nowa Huta: Huta im. Lenina z inicjatywy Koła Przewodników PTTK.
- Dzieszyński R., Franczyk J.L. (2006), *Encyklopedia Nowej Huty*, Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Słowaków w Polsce, współpraca: „Głos – Tygodnik Nowohucki”, Nowohuckie Centrum Kultury.
- Gądecki J. (2012), *I Love Nowa Huta. Gentryfikacja Nowej Huty?*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Górka Z. (2005), *Nowa Huta – nowa fizjonomia, nowe funkcje i nowa symbolika dzielnicy. Badania i podróże naukowe krakowskich geografów*, II, Kraków: Polskie Towarzystwo Geograficzne, 56–62.
- Lorek A. (1999), *Kompozycja przestrzenna Nowej Huty w kontekście teorii i praktyki urbanistycznej socrealizmu*, W: *Narodziny Nowej Huty, Materiały sesji naukowej odbytej 25 kwietnia 1998 roku*, Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa.
- Malinowska-Petelentz B., Petelentz A. (2009), *O Nowej to Hucie refleksja – kulturowe konteksty miejsca po Leninie*, „Czasopismo Techniczne”, 3-A (2008), 197–204.
- Raźniak P. (2013), *Globalne powiązania metropolii europejskich – próba typologii*, „Studia Miejskie”, 9, 83–94.

- Raźniak P., Winiarczyk-Raźniak A. (2013), *Spatial distribution and differences in migration patterns and revenues of gminas in the Kraków Metropolitan Area*, "Bulletin of Geography. Socio-economic Series", 19, 73–86.
- Salwiński J., Sibila L.J. (red.) (2008), *Nowa Huta – przeszłość i wizja. Studium muzeum rozproszonego*, Kraków.
- Stanek Ł. (2007), *Nowohuckie symulacje: polityka tożsamości i konsumpcja przestrzeni w Nowej Hucie*, [w:] M. Kaltwasser, E. Majewska, K. Szreder (red.), *Futuryzm miast przemysłowych. 100 lat Wolfsburga i Nowej Huty*, Kraków: Korporacja ha!art.
- Winiarczyk-Raźniak A. (2008), *Wybrane usługi a jakość życia mieszkańców w regionie miejskim Krakowa*, Prace Monograficzne Uniwersytetu Pedagogicznego, 508. Kraków: Wydawnictwo UP.
- Zborowski A. (2005), *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej regionu miejskiego w okresie realnego socjalizmu i transformacji ustrojowej (na przykładzie Krakowa)*, Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ.

Źródła statystyczne

Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego – www.stat.gov.pl
Serwis WWW StatKraK – www.msip2.um.krakow.pl/statkraj